

ВІДГУК
офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора
Грицай Наталії Богданівни
на дисертацію Кизенка Василя Івановича за темою «Теоретико-
методологічні засади проєктування змісту варіативного навчання у
закладах загальної середньої освіти», подану на здобуття наукового
ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія
навчання

Актуальність обраної теми. Необхідною умовою сучасної шкільної освіти є врахування індивідуальних особливостей учнів, їхніх інтересів, нахилів і вподобань, створення освітнього середовища для реалізації творчих здібностей. Особливо це стосується старшої (профільної) школи. Важливим аспектом проблеми профільного навчання в закладах загальної середньої освіти є впровадження варіативного освітнього компоненту, теоретико-методологічні засади проєктування змісту якого розкрито в дисертаційній роботі В. І. Кизенка.

Попри те, що проблема профільного навчання не є новою, вчителі-практики на сьогодні не є достатньо підготовленими до його втілення і потребують інформаційно-консультативної та науково-методичної допомоги вчених.

З огляду на те, що відповідно до Закону про повну загальну середню освіту (2020) вже з 2024 року навчання старшокласників буде відбуватися в спеціально створених академічних і професійних ліцеях, пропонуване наукове дослідження є своєчасним і набуває все більшої актуальності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України як складова комплексних тем відділу дидактики: «Дидактичні засади функціонування навчального процесу в 12-річній середній школі» (1999–2002, № 0100U000047); «Дидактичні основи формування змісту освіти в 12-річній середній школі» (2003–2005, № 0103U000352); «Дидактичні засади формування і реалізації навчальних профілів» (2006–2008, № 0105U007814); «Дидактичні засади диференціації навчання в основній школі» (2009–2011, № 0109U002180); «Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі в умовах профільного навчання» (2012–2014, № 0112U000336); «Формування змісту профільного навчання в єдності його інваріантної і варіативної складових» (2015–2017, № 0115U003074); «Дидактичні засади реалізації педагогічних технологій в умовах профільного навчання» (2018–2020, № 0118U003355).

Тема дисертації затверджена вченою радою Інституту педагогіки АПН України 25.06.2009 року, протокол № 6.

Структура та зміст дисертації. Дослідження В. І. Кизенка виконане на високому науковому рівні. Структура дисертації є чіткою і логічною, а її

зміст відзначається послідовністю та аргументованістю наукових позицій автора.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (668 найменувань), додатків на 82 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 588 сторінок, із них основного тексту – 368 сторінок.

У *першому розділі* дослідником проаналізовано варіативність профільного навчання у закладах загальної середньої освіти, окреслено сучасні тенденції добору змісту освіти для варіативних навчальних програм, підручників і курсів за вибором у контексті вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Автор розкриває сутність понять «варіативність», «варіативна освіта», «варіативний освітній компонент», «профільне навчання», «факультативні курси», «курси за вибором», «диференційоване навчання», «профіль навчання» та ін.

Заслугове на увагу виокремлення дисертантом основних педагогічних умов реалізації структурно-функціонального змісту варіативного освітнього компонента: урахування характеру, динаміки різноманітних загальнонаукових і професійних інтересів здобувачів освіти; структурно-функціональної єдності елементів базового і варіативного компонентів змісту освіти; вільного вибору здобувачами освіти змісту варіативного освітнього компонента над предметним забезпеченням.

Дослідник убачає, що проблема дидактичного потенціалу курсів за вибором покладена в основу важливих узагальнень на теоретичному рівні, проте більшість курсів за вибором ще потребують наукового обґрунтування та експериментальної перевірки.

У пропонуваному дослідженні автор виокремив складники учнівського освітнього компоненту (участь у шкільному науковому товаристві, рухливі і спортивні ігри, проектна і дослідницька діяльність, польовий практикум, музейна педагогіка, індивідуальні та групові консультації, заняття у творчих майстернях і лабораторіях, екскурсії, активні рухові заняття) (с. 102).

У роботі акцентовано на тому, що навчальний профіль (профіль навчання) є своєрідною дидактичною системою, яка «визначає і забезпечує спрямованість навчання на врахування і задоволення конкретних індивідуальних і професійно орієнтованих потреб здобувачів освіти старшої школи, що реалізується за відповідного навчального змісту, видів і способів діяльності, за організації дидактичного процесу» (с. 124–125).

Дисертантом окреслено основні етапи формування змісту сучасної профільної освіти: проектування варіативності змісту профільної освіти (на рівні загальнотеоретичного уявлення, навчального предмета і навчального матеріалу); реалізація варіативності змісту профільної освіти. Обґрунтовано позицію про те, що варіативність профільного навчання у закладах загальної середньої освіти є важливою структурно-процесуальною детермінантою.

Автор проаналізував особливості організації і змістового наповнення освітнього процесу в старших класах закладів загальної середньої освіти України (Київської гімназії східних мов № 1, гімназії № 290 м. Києва, Кременчуцької гімназії № 5 імені Т. Г. Шевченка Полтавської області, гімназії міжнародних відносин № 323 з поглибленим вивченням англійської мови м. Києва, ліцею «Інтелект» III ступеня м. Києва, Пісківської гуманітарної гімназії Бородянського району Київської області), а також у середніх школах Швеції, Великої Британії, Італії, Франції, Болгарії, США, Китаю та інших країн.

У *другому розділі* дисертант окреслив основні питання концептуалізації розвитку основ варіативного навчання, визначив дидактичні принципи формування і реалізації варіативного компонента змісту освіти, з'ясував дидактичні функції курсів за вибором у процесі реалізації допрофільної підготовки і профільного навчання з огляду на змістово-процесуальний потенціал варіативного навчання.

Відаємо належне виокремленню дослідником таких дидактичних принципів формування і реалізації варіативного компонента змісту освіти, як-от: принцип людиноцентризму (дитиноцентризму), принцип гуманізації освіти, принцип інтеграції змісту освіти, принцип інтеграції навчального знання, принцип опертя на здібності в інтелектуальному становленні учнів, принцип професійної орієнтації, принцип забезпечення єдності системи загальної середньої освіти, принцип конструювання блоків («блоковий принцип»), принцип єдності навчальної, наукової і практичної роботи, принцип поєднання різних форм організації навчання (залежно від завдань, змісту і методів навчання), а також чинників актуалізації дидактичних принципів формування і реалізації варіативного освітнього складника.

Крім того, сильною стороною дослідження є визначення автором принципів змісту освіти, серед яких – 1) дидактичний принцип формування змісту курсів за вибором (принцип фахового спрямування, принцип фундаменталізації, принцип міжпредметних зв'язків, принцип варіативності, принцип наукового поглиблення змісту навчальних предметів, або принцип науковості навчання), 2) дидактичний принцип формування операційно-процесуального блоку курсу за вибором (принцип дозованої послідовності, принцип доступності, принцип ізоморфності) тощо.

Варто відзначити встановлені автором дидактичні функції курсів за вибором у процесі реалізації допрофільної підготовки і профільного навчання: функція інноваційного навчання, функція індивідуальної орієнтованості змісту освіти, культурологічна функція шкільної освіти, функція усебічного розвитку особистості, корекційно-адаптивна функція, особистісно-розвивальна функція, функція структурно-функціональної єдності елементів змісту інваріантного і варіативного освітніх компонентів, функція здатності здобувача освіти до самостійного засвоєння знань та інформації, функція системи навчання, соціальна й інформаційна функції, функція навчання і виховання відповідно до природних здібностей

здобувачів освіти, а також специфічні дидактичні функції курсів за вибором (діагностична (індикаторна) функція, функція стабілізації і доповнення, мотиваційна функція (функція каталізу, активізації), функція орієнтації, функція забезпечення профільної і початкової професійної спеціалізації навчання), які віддзеркалюють взаємозв'язки обов'язкового і факультативного навчання

У *третьому розділі* розкрито особливості варіативності профільної освіти, теоретично обґрунтовано комплексну структурно-функціональну модель проектування і реалізації варіативного змісту освіти, схарактеризовано технологію проектування варіативного компонента змісту навчального профілю закладу загальної середньої освіти.

Автором ґрунтовно проаналізовано особливості розвитку дидактичних досліджень науковцями відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН проблематики формування і реалізації варіативного освітнього компонента у період з 2000 року і до сьогодні.

Позитивним у дослідженні є розкриття поняттєво-змістової структури варіативного освітнього компонента в старшій школі, зокрема розрізнення сутності таких понять, як «курс за вибором», «факультативний курс», «спеціальний курс», «профільний курс».

Вважаємо за доцільне відзначити, що В. І Кизенко розглядає принцип варіативності на методологічному рівні як: диференційований підхід до навчання; диференційований підхід у виховному процесі; культурологічний підхід до системи освіти; особистісно-праксеологічний підхід до навчання та освітнього процесу загалом; індивідуалізацію в навчанні. Констатовано, що принцип варіативності навчання передбачає процес навчання у єдиному освітньому просторі (простір певної педагогічної діяльності – обсяг реалій і реальностей): зміст освіти; методи навчання; організаційні форми навчання (форми організації освітньої діяльності); емоційно-ціннісний компонент навчання; профільно-диференційовані пізнавальні інтереси тощо. Слушною є думка автора, згідно з якою варіативне навчання передбачає цілісний варіативний підхід – синтез особистісно орієнтованого навчання і варіативного навчального змісту освіти.

Необхідно наголосити на тому, що дисертант стверджує, що змістово-процесуальний потенціал як науково-педагогічний ресурс у процесі проектування варіативного навчання складають: а) теоретико-методологічні основи проектування змісту варіативного навчання (методологічний аналіз розвитку основ варіативного навчання в світлі класичної і постнекласичної методології освіти; дидактичні принципи формування і реалізації варіативного компонента змісту освіти; дидактичні функції курсів за вибором у здійсненні допрофільної підготовки і профільного навчання); б) дидактична система варіативного навчання (принцип варіативності освіти; комплексна структурно-функціональна модель проектування і реалізації варіативного змісту освіти; технологія проектування варіативного компонента змісту навчального профілю закладу загальної середньої освіти).

Грунтовним результатом багаторічного наукового пошуку є розроблення автором комплексної структурно-функціональної моделі проєктування і реалізації варіативного змісту освіти, в якій профіль навчання закладу загальної середньої освіти він розглядає як об'єкт (варіант) проєктування навчання і як систему у цілісному її вимірі (с. 287). Зазначена модель охоплює освітній процес, цільовизначення освіти, зміст профільної освіти, дидактичну модель варіативного навчання, змістову модель предметного забезпечення, технологію проєктування варіативного компонента змісту освіти, принципів варіативності освіти, діагностику процесу реалізації змістово-процесуального потенціалу, психолого-педагогічні основи функціонування системи у закладі загальної середньої освіти, освітній продукт закладу загальної середньої освіти.

У дослідженні встановлено, що технологія проєктування варіативного компонента змісту навчального профілю закладу загальної середньої освіти повноцінно реалізується за умови створення в закладі загальної середньої освіти адекватної системи забезпечення здобувачів освіти універсальними знаннями, уміннями і навичками, залучення учнів до самостійної діяльності, що дасть їм змогу здійснити адекватний вибір майбутнього профілю, формування ключових компетентностей, які й визначають і якість освіти, і освітній результат.

У *четвертому розділі* автором окреслено проблеми проєктування варіативного компонента змісту освіти у процесі функціонування дидактичної системи варіативного навчання; визначено організаційно-педагогічні умови реалізації варіативного освітнього компонента на етапі допрофільної підготовки і профільного навчання; проведено верифікацію ефективності розвитку освітнього середовища у варіативному навчанні.

Заслужують на увагу визначені та обґрунтовані автором організаційно-педагогічні умови реалізації варіативного освітнього компонента на етапі допрофільної підготовки і профільного навчання, які представляють чотири рівні: державної політики щодо розвитку загальної середньої освіти; теоретичного та методологічного обґрунтування (завдання дидактики); забезпечення процесу реалізації варіативного навчання; управління дидактичною системою варіативного навчання з урахуванням специфіки навчальних профілів закладу загальної середньої освіти.

Гіпотеза дослідження передбачала, що розроблення теоретико-методологічних засад проєктування змісту варіативного навчання у закладах загальної середньої освіти сприятиме розвитку особистості, її пізнавальних і творчих якостей, процесу профілізації загальної середньої освіти країни, стане надійним засобом модернізації системи освіти на засадах впровадження поліваріантного змісту навчання, забезпечуючи освіту, адекватну вимогам і викликам часу.

Необхідно наголосити на тому, що основу експериментальної роботи всеукраїнського рівня «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» (2012–2019), що

відбувалася на базі Київської гімназії східних мов № 1, становлять: філософія національної ідеї (В. Кремень, В. Ільїн); ідеї громадянськості (О. Сухомлинська); громадянське і духовно-моральне виховання молоді (В. Киричок, К. Чорна); компетентісно орієнтований урок (Н. Бібік, М. Бурда) і формування громадянської компетентності (О. Пометун); мовна комунікація (О. Яшенкова), основи комунікативної лінгвістики (Ф. Бацевич, Н. Голуб); культура української фахової мови (О. Семенов) та ін. Педагогічно-експериментатори також використовували низку теоретичних положень, розроблених провідними вченими України (І. Бех, Г. Васьківська, В. Кизенко, В. Редько, О. Савченко та ін.); результатами формувальних експериментів, викладених у дисертаціях Г. Васьківської, О. Васьківської, С. Косянчук; результатами опитувань, проведених науковцями відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України і результатами всеукраїнського соціологічного дослідження.

У ході проведеного дослідження підтверджено досягнення мети і поставлених завдань.

У дисертаційній праці верифіковано результати наукового забезпечення і супроводу процесу реалізації змісту варіативного освітнього компонента у дидактичній системі варіативного навчання Київської гімназії східних мов № 1 (за підсумками Всеукраїнського експерименту «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» упродовж 2012–2019 рр.), що забезпечило втілення теоретико-методологічних засад проектування змісту варіативного навчання у закладах загальної середньої освіти у структурно-функціональній моделі застосування дидактичних технологій реалізації курсів за вибором в умовах профільного навчання, в інноваційній моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів і моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів Київської гімназії східних мов № 1 засобами інваріантного і варіативного змісту освіти.

Теоретичне і практичне значення дисертації верифікується успішним проведенням і позитивними висновками за результатами дослідно-експериментальної роботи (наказ МОН України від 26.12.2019 №1639 про завершення експерименту).

Найбільш суттєві наукові результати дослідження. Дисертаційна робота містить нові наукові положення, які сприяють підвищенню якості природничої освіти в закладах загальної середньої освіти.

1. Кизенко В.І. уперше обґрунтував змістово-процесуальний потенціал як науково-педагогічний ресурс у процесі проектування варіативного навчання у закладах загальної середньої освіти, як чинник оновлення теоретико-методологічних засад проектування змісту варіативного навчання і основ розвитку дидактичної системи варіативного навчання.

2. Дослідник сформував теоретичне підґрунтя для здійснення діагностики ефективності змістово-процесуального потенціалу в процесі проектування варіативного навчання у закладах загальної середньої освіти.

3. Автор схарактеризував організаційно-педагогічні умови реалізації змістово-процесуального потенціалу у процесі проєктування варіативного навчання як детермінанти функціонування дидактичної системи варіативного навчання.

4. Дисертант розробив та науково обґрунтував комплексну структурно-функціональну модель проєктування і реалізації варіативного змісту освіти у дидактичній системі варіативного навчання за теоретико-методологічним, структурно-функціональним, стратегічно-діяльним, рефлексійно-актуалізаційним, інтерпретаційно-верифікаційним, змістово-процесуальним, дидактико-методичним, аналітико-прогностичним, аксіологічно-активізаційним критеріальними аспектами.

5. У дисертаційній роботі автор удосконалив теоретичну основу розроблення науково-методичного комплексу для здійснення моніторингу та верифікації ефективності технологій проєктування варіативного змісту профільного навчання.

6. У ході дослідження дисертант уточнив зміст основних дидактичних понять поняттєво-категоріального апарату дослідження: «диференційоване навчання», «курси за вибором», «факультативний курс», «спеціальний курс», «профіль навчання», «функції спеціального курсу».

Практичне значення результатів дослідження полягає в розробленні експериментального варіанту дидактичної системи варіативного навчання у закладах загальної середньої освіти та механізмів верифікації її ефективного використання у профільній освіті.

Варто зазначити, що автором обґрунтовано і доведено до вчителів-практиків цілісний науковий підхід до реалізації змістово-процесуального потенціалу у процесі проєктування варіативного навчання (методичні рекомендації), основні теоретичні положення дослідження доведено до практичної реалізації у вигляді одноосібної монографії та численних наукових праць.

Особливо цінними для педагогів є посібники «Шкільний освітній компонент: сутність, функції, реалізація» (1999), «Гуманізація процесу навчання в школі» (розділ «Факультативи як засіб самовизначення особистості учня») (2001), «Варіативний компонент змісту освіти в старшій школі» (2007), «Дидактичні засади формування навчальних профілів» (2010).

Теоретико-методологічні засади проєктування змісту варіативного навчання у закладах загальної середньої освіти знайшли практичне втілення у: структурно-функціональній моделі застосування дидактичних технологій реалізації курсів за вибором в умовах профільного навчання (Тернопільський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа I–III ступенів-правовий ліцей № 2»); інноваційній моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів та моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів засобами інваріантного і варіативного змісту освіти (Київська гімназія східних мов № 1).

Напрацювання автора можуть бути використані у процесі реалізації Національної доктрини розвитку освіти в контексті адміністративно-територіальної реформи України, для уточнення Концепції профільного навчання в старшій школі, для підготовки підручників і посібників, методичних рекомендацій, а також у науково-педагогічних дослідженнях.

Матеріали наукової праці В. І. Кизенка можуть бути використані в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, а також під час підготовки майбутніх учителів та педагогів-практиків у закладах вищої та післядипломної педагогічної освіти.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Аналіз змісту дисертації та наукових праць дослідника дає підстави стверджувати про обґрунтованість одержаних наукових результатів, що досягнуті завдяки опрацюванню потужної джерельної бази та застосуванню цілого комплексу дослідницьких методів, їх адекватність конкретним завданням дослідження.

Сформульовані дисертантом висновки та рекомендації відповідають поставленій меті та основним положенням наукового дослідження. Вагомою є джерельна база дослідження, яка охоплює 668 найменувань (20 з них – іноземними мовами). Зміст автореферату відображає зміст дисертації та висвітлює її основні положення та найсуттєвіші аспекти.

Матеріали дисертаційної роботи були апробовані на 91-й науково-практичній конференції міжнародного, всеукраїнського та регіонального рівнів та інших наукових заходах.

Обґрунтовані в дисертації результати дослідження упроваджені в освітній процес закладів освіти України (Кременчуцького педагогічного коледжу імені А. С. Макаренка МОН України (довідка від 24.03.2021 р. № 01-37/241; Департаменту освіти Кременчуцької міської ради Полтавської області (довідка від 24.03.2021 р. № 01-30/551); Київської гімназії східних мов № 1 (довідка від 01.12.2020 р. № 322); Тернопільського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа I–III ступенів-правовий ліцей № 2» (довідка від 01.04.2021 р. № 41); Криворізького державного педагогічного університету (довідка від 06.04.2021 р. № 01-240/3).

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Численні публікації Кизенка В. І. з достатньою повнотою відображають основні положення й висновки дисертації, наукові праці відповідають встановленим вимогам. Дослідник є автором 133 наукових публікацій (101 одноосібна), з яких 1 одноосібна монографія і 4 колективних, 4 навчально-методичних посібників, 22 статті у фахових виданнях України (з яких 13 одноосібні), 6 – у зарубіжних періодичних виданнях, 18 праць, які додатково відображають наукові результати дисертації, 78 праць апробаційного характеру.

Варто відзначити, що кількість цитувань В. І. Кизенка в наукометричній базі Google Scholar становить 523 (h-індекс –12, i10-індекс –14), що підтверджує вагомість його наукових здобутків.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення одержаних дисертанткою результатів, висловимо деякі міркування й побажання до змісту роботи, що потребують уточнення і пояснення:

1. Погоджуємося з автором у тому, що «трансформація європейського освітнього простору, реформування середніх навчальних закладів у передових країнах світу вимагають від українського громадянського суспільства здійснення адекватних кроків для інноваційного розвитку вітчизняної школи, забезпечення варіативного освітнього компонента, дослідження особливостей його відбору та відображення у навчальних підручниках і програмах». На наш погляд, робота ще більше виграла б, якби дисертант детальніше проаналізував досвід зарубіжних країн і чіткіше окреслив ті сильні сторони в практиці реалізації варіативного освітнього компонента в закладах освіти інших країнах, які можна втілити в Новій українській школі.

2. Хотілося б почути міркування дослідника щодо доцільності визначення таких специфічних дидактичних функцій курсів за вибором, як індикаторна функція, функція стабілізації і доповнення, функція каталізу, а також принцип ізоморфності, що не є власне дидактичними поняттями і не живалися в педагогічній науці.

3. На нашу думку, дослідження було б ще ціннішим, якби в ньому ширше розкрити варіативний освітній компонент природничого спрямування, оскільки автор є фахівцем у цій галузі.

4. Не заперечуючи ґрунтовності і масштабності проведеного дослідження, вважаємо, що вступ і висновки дисертаційної роботи можна було б представити дещо лаконічніше.

5. На с. 331 зазначено, що «в шкільній практиці ще не відбулося переосмислення нового статусу курсів за вибором і факультативів у системі форм диференційованого навчання і необхідної переорієнтації, розширення їх змісту. Ефективність таких занять суттєво залежить від рівня методичної підготовки педагогічного працівника до їх організації і проведення». На наше переконання, робота набула б ще більшої ваги, якби в ній було б визначено основні напрями підвищення рівня методичної підготовки вчителів-предметників до реалізації варіативного компонента у профільній школі.

6. На наш погляд, на рисунку 3.4. (с. 299) у структурно-функціональній моделі застосування дидактичних технологій реалізації курсів за вибором в умовах профільного навчання у компоненті «Дидактичні технології в умовах профільного навчання» варто було б конкретизувати саме технології профільного навчання.

Водночас наголошуємо, що вказані зауваження та побажання мають дискусійний характер та не знижують загальної позитивної оцінки дослідження.

Загальний висновок. Дисертаційна робота «Теоретико-методологічні засади проектування змісту варіативного навчання у закладах загальної середньої освіти» є завершеним, самостійним і цілісним дослідженням, що має вагомe наукове і прикладне значення, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами), а її автор – Кизенко Василь Іванович – заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.09 – теорія навчання.

Офіційний опонент –
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри природничих наук
з методиками навчання
Рівненського державного
гуманітарного університету

Н. Б. Грицай

